

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Grenzen aan de beschaving. Jacques Fabrice van Senden en de ontwikkeling van het achterland van Trincomale op Ceylon in 1786
Schrikker, Alicia

Citation

Schrikker, A. (2006). Grenzen aan de beschaving. Jacques Fabrice van Senden en de ontwikkeling van het achterland van Trincomale op Ceylon in 1786. *Leidschrift : Cultuur En Natuur*, 21(April), 89-112. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72952>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72952>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Grenzen aan de beschaving. Jacques Fabrice van Senden en de ontwikkeling van het achterland van Trincomale op Ceylon in 1786

Alicia Schrikker

De aarde beloofd er al wat Indien opleeveren kan aan veld
gewasschen voort te zullen brengen, mits noesten ijver zijn
inwoonderen beziel.¹

In het voorjaar van 1786 maakte Jacques Fabrice van Senden, het opperhoofd van het fort Trincomale op de oostkust van Ceylon, een reis door het achterland van Trincomale. Hij bezocht achtereenvolgens de provincies Koetjaar, Tamblegam en Kattoekolom. Het doel van zijn reis was de drie gebieden te inventariseren en de bevolking aan te zetten tot het intensiveren van de landbouw. De reis duurde ruim een maand en het levendige verslag dat Van Senden hierover heeft geschreven voor zijn superieuren in Colombo en Batavia is bewaard gebleven in het Nationaal Archief van Sri Lanka.² Hij beschrijft hierin zijn contacten met de bewoners van ieder dorp, bespreekt de staat van de landbouw en legt daarbij een grote interesse aan de dag voor lokale verhalen en tradities. Juist vanwege de nadruk op de agrarische exploitatie van het gebied, nemen de natuurlijke omstandigheden een belangrijke plaats in het reisverslag.

Het achterland van Trincomale behoort net als de rest van de oostkust en het noorden van het eiland tot de zogenaamde droge zone, in tegenstelling tot het zuidwesten van het eiland, dat gedurende het hele jaar veel natter is. Het was toen een zeer dun bevolkt gebied, waar vrijwel geen intensieve landbouw voorkwam. Het gebied had een etnisch gemengde bevolking. In het binnenland woonden overwegend hindoeïstische Tamils, maar ook boeddhistische Singalesen en daarnaast waren er kleine groepen niet-sedentaire *Veddas*, waarvan men aanneemt dat ze de oorspronkelijke bewoners van het eiland waren. Aan de kust woonden ook migranten uit

¹ Sri Lanka National Archives (SLNA) 1/2792, *Dagregister gehouden gedurende de ronde, in het Koetjaarsche, Tamblegamsche en Kattoekolompattoesch, door den onderkoopman D. E. Jacques Fabrice van Senden, waarmeende het gezach te Trinkonomale in den jaere 1786*, folio 30.

² SLNA 1/ 2792. In het Nationaal Archief in Den Haag (NA) zijn bovendien ook twee kopieën te vinden: NA, Overgekomen stukken van het archief van de Hoge Regering te Batavia 537 en Collectie Van Braam 199.

Zuid-India en Jaffna, zoals islamitische handelaren en vissers. Rijstbouw kon alleen plaatsvinden met behulp van irrigatie of door middel van ‘slash and burn’ technieken, die door de Nederlanders met de Singalese term ‘chena’ aangeduid werd. De chena-bouw leverde behalve rijst ook andere granen en wortels op. De landbouw was zelfvoorzienend, er werd nauwelijks voor de markt geproduceerd en het Nederlandse gezag op Ceylon vond dat daar verandering in moest komen.

Uit het verslag blijkt echter ook dat veranderingen niet van de ene op de andere dag konden worden bewerkstelligd. De economische kracht van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) was tanende, er waren maar weinig middelen beschikbaar om in de slecht ontwikkelde gebieden aan de oostkust te investeren en er was bovendien geen financiële ruimte voor het noodzakelijke extra personeel dat een dergelijk project in goede banen moest leiden. De Compagnie was daarom afhankelijk van de medewerking van de lokale bevolking. Deze samenwerking verliep echter niet altijd probleemloos, onder meer omdat de koloniale machthebbers en de lokale bevolking handelden vanuit een fundamenteel verschillende opvatting over de hen omringende natuur. In dit artikel wil ik laten zien wat deze verschillen inhielden en hoe ze in het reisverslag naar voren komen. Daarnaast ga ik in op de vraag hoe Van Senden, als koloniale ambtenaar die door eigentijdse populaire Europese opvattingen over samenleving en natuur was beïnvloed, de inheemse houding probeerde te veranderen.

Koloniale overgang

De kustgebieden van Ceylon vielen al sinds 1658 onder het bewind van de VOC. Op Ceylon groeide kaneel van de beste kwaliteit en door de kustgebieden te bezetten wist de Compagnie het monopolie op de handel in deze specerij te verkrijgen. De kaneelproducerende gebieden lagen in het zuidwesten, rondom de plaatsen Colombo en Galle en in die regio's ontpopte de Compagnie zich in de loop der tijd steeds meer als een territoriale machthebber. Een andere belangrijke havenplaats was het noordelijk gelegen Jaffna, waarvandaan de VOC op Zuid-India handelde in olifanten, arecanoten, schelpen en vele andere producten. De oostkust hoorde vanaf het begin van de Nederlandse aanwezigheid tot de periferie van de bezittingen van de Compagnie. Het gebied leverde geen gewilde producten op en zelfs na de verovering door de Nederlanders van het

achterland van Trincomale en Batticaloa op de koning van Kandy in 1766 toonde de regering nauwelijks interesse in deze regio.³

In de jaren tachtig van de achttiende eeuw veranderde deze status. Als gevolg van de Engelse en Franse expansie in Zuid-India, werd Trincomale een belangrijke strategische haven in Zuid-Azië, waar zowel de Engelsen als de Fransen op aasden. Tijdens de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) wisten de Engelsen de haven aanvankelijk te veroveren, waarna de Fransen het als bondgenoten van de Nederlanders in handen kregen. Na de oorlog kregen de Nederlanders de haven terug. De Compagnie richtte zich toen in eerste instantie slechts op de verbetering van de verdediging van de baai van Trincomale. Met het aantreden van Gouverneur Willem Jacob van de Graaff (1785-1794) kwam hierin verandering.⁴

Van de Graaff was een ondernemende gouverneur. Hij maakte niet alleen een succes van de productie van kaneel op plantages, waar al sinds de jaren zeventig mee geëxperimenteerd werd, maar hij legde zich in het zuidwesten ook toe op een uitbreiding in de productie van andere marktgewassen, zoals koffie en peper. Daarnaast richtte hij zich op de perifere gebieden als Trincomale, Batticaloa, de Vanni en de Magampattu om de productie van rijst, het voornaamste levensmiddel, op peil te brengen. De gouverneur achtte dit noodzakelijk omdat het zuidwesten en Jaffna samen onvoldoende rijst produceerden om de garnizoenen, het civiele personeel en de arbeiders op de plantages te onderhouden. Eerder kon de regering van Ceylon rekenen op regelmatige levering van rijst uit Batavia en India, maar als gevolg van de veranderingen in het intra-Aziatische handelsnetwerk en de nieuwe Europese machtsverhoudingen in Azië kon Batavia niet meer voldoende rijst leveren en steeg de prijs van rijst op de Indiase markt.⁵

In de laatste jaren van de achttiende eeuw sloeg de Nederlandse regering op Ceylon dus de weg in van een intensievere exploitatie van de

³ Zie voor de vroege Nederlandse periode op Ceylon: Sinappah Arasaratnam, *Dutch power in Ceylon, 1658-1687* (Amsterdam 1958).

⁴ K.M. de Silva, *A history of Sri Lanka* (Colombo 2003) 178-188.

⁵ NA, collectie Nederburgh 442, Memorie van overgave van Gouverneur van de Graaff aan zijn opvolger Van Angelbeek, 15 juli 1794. SLNA 1/4959 correspondentie tussen de Commissarissen Generaal in Kaap de Goede Hoop and Batavia en de raad van Ceylon: Van Angelbeek aan de Commissarissen Generaal, 21 april 1795. Zie voor uitgebreide bespreking van veranderingen in het Intra-Aziatische handelsnetwerk in de achttiende eeuw ook Els Jacobs, *Koopman in Azië. De handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de achttiende eeuw*. (Zutphen 2000).

grond en de inwoners. Zij greep daarbij meer dan ooit in in de natuur en de samenleving om de agrarische productie van het eiland te verhogen. Deze periode is in de literatuur zeer onderbelicht; veel meer aandacht gaat uit naar het verval van de Compagnie en de ontwikkeling van het Britse regime op Ceylon na de overname in 1796. Andere delen van Azië, in het bijzonder Java en India, maakten tussen 1780 en 1830 een vergelijkbaar proces van intensivering van de koloniale macht door. Men spreekt in dit verband ook wel van de koloniale overgangperiode.⁶ Het verslag van Van Senden is eigenlijk een momentopname van de vroege fase in die koloniale transitie op Ceylon.⁷

De bruikbare natuur

De reisbeschrijving bestaat uit vier delen. Vooral het eerste deel, over Van Sendens tocht door Koetjaar, is omvangrijk en neemt meer dan een derde van de tekst in. Daarna volgt een exposé over mogelijke maatregelen om de landbouw aldaar te verbeteren. Het derde en het vierde deel, over Tamblegam en Kattoekolom, zijn vrij summier. Van Senden verwijst daarin voornamelijk naar opmerkingen die hij in het deel over Koetjaar maakt. Koetjaar en Kattoekolom lagen aan de baai van Trincomale, Tamblegam lag landinwaarts en grensde aan het koninkrijk Kandy, dat niet in handen was van de Nederlanders (zie kaartje). De kustgebieden zijn grotendeels vlak, maar in het binnenland worden vlaktes afgewisseld met heuvelachtige gebieden. De zoutwinning aan de kust van Kattoekolom vormde een belangrijke industrie voor de regio. Het zout werd grotendeels afgenomen door handelaren uit Kandy en door de Compagnie in Trincomale. Hoewel dunbevolkt had het achterland van Trincomale een imposant verleden. Van

⁶ Zie hierover onder meer Chris Bayly, *The imperial meridian. The British empire and the world* (Harlow 1989); *Modern Asian Studies* 38-3 (2004) met acht artikelen over het thema 'Colonial transition: South Asia 1780-1840'; Robert Van Niel, *Java's Northeast Coast. A study in colonial encroachment and dominance* (Leiden 2005); en Jurrien Van Goor, 'From Company to state' in: Jurrien van Goor, *Prelude to Colonialism. The Dutch in Asia* (Hilversum 2004). Van Goor heeft het overigens voor de periode 1780-1830 over een voorspel van kolonialisme.

⁷ De koloniale transitie op Ceylon is het onderwerp van mijn promotieonderzoek: 'A colonial administration in transition. Policy, theory and practice during Dutch and British rule on Coastal Ceylon, ca. 1780-1815'. Ik voer dit onderzoek uit in het kader van het TANAP project, zie voor meer info daarover: www.tanap.net.

Senden beschrijft met grote fascinatie de resten van tempels, bruggen en irrigatiewerken van vergane koninkrijken, overblijfselen die overigens tot op de dag van vandaag nog in het landschap zijn terug te vinden. De belangrijkste ruïne is die van het waterreservoir van Kantelai in Tanglegam.

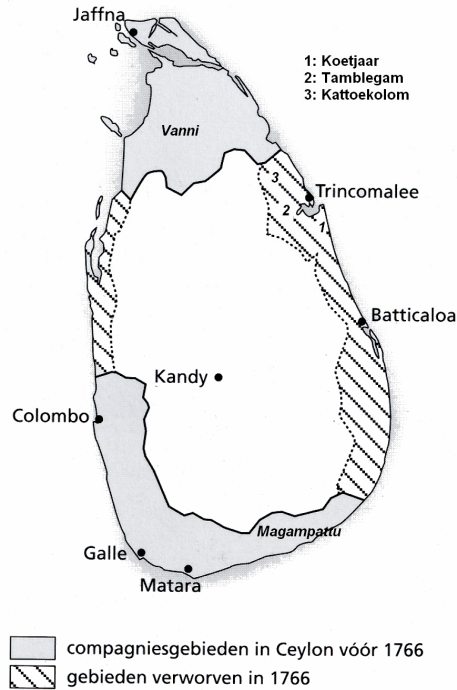

Fig 1: De Compagniesgebieden in Ceylon.

Bron: Lodewijk Wagenaar, *Galle VOC-vestiging in Ceylon. Beschrijving van een koloniale samenleving aan de vooravond van de Singalese opstand tegen het Nederlandse gezag, 1760* (Amsterdam 1994) 15.

Van Senden reisde per boot, per paard en per 'palanquin' (draagstoel) en liet zich begeleiden door een detachement Maleise soldaten en de voornaamste inheemse hoofdmannen van het gebied. In Koetjaar werd hij geassisteerd door de 'wannia' (hoofdman) Irroemarooewentoega Ideewirasinga Nallemapane, in Tanglegam door de 'modliaar' (hoofdman) Don Fransisco Kannegerandge Kannegeritna en in Kattoekolompattoe door de wannia Don Joan Sandere Seegere Mapane Wangenaar.⁸ De

⁸ Ik heb de letterlijke transcriptie gebruikt voor de weergave van de namen van deze hoofdmannen. Hetzelfde geldt voor de plaatsnamen die voorkomen in de tekst. De titel 'wannia' stamt uit de tijd dat het gebied nog onder het koninkrijk Kandy viel. Aan de grenzen van het koninkrijk stelde de koning wannias aan die functioneerden als provinciaal hoofd

plaatselijke bevolking verzorgde tegen betaling de bevoorrading van het gezelschap. Het eerste wat Van Senden deed bij aankomst in de dorpen was een register opstellen van alle mannelijke inwoners.⁹ Dorpen aan de kust telden soms wel honderd man, maar andere nederzettingen waren een stuk kleiner met maar zeven of acht volwassen mannen. Op sommige plekken, met name in Tanglebam en Kattoekolom, kon niemand worden geteld, omdat de inwoners voor hem op de vlucht sloegen.

Van Sendens bezoek aan Moedoer, het eerste dorp dat hij aandeed, is exemplarisch voor de rest van zijn reis. Het dorp was relatief groot met 114 volwassen mannen en lag aan de kust bij de monding van de rivier de Kinge. Het viel Van Senden allereerst op dat er veel land braak lag. De rijstvelden die wel in gebruik waren, zagen er goed uit, maar het reservoir dat het land in droge tijd van water moest voorzien was niet goed geplaatst. Het lag te laag waardoor het water de velden niet kon bereiken. Hij liet daarom de inwoners zien hoe ze met dam- en pijpconstructies de velden konden bewateren met water uit de rivier, zodat ze ook de velden die nu braak lagen konden exploiteren. Hij inspecteerde de rivier en vroeg zich af of hij er niet een watermolen kon plaatsen die gebruikt kon worden om hout te zagen. Daarnaast bekeek hij of de rivier wellicht in te dammen was om zo in de regentijd overstromingen tegen te gaan. Hij legde de inwoners voor dat op de hoge gronden, waar nu niets mee gedaan werd, uitstekend vruchthoudende bomen konden worden geplant. Hij dacht daarbij aan plantages van 3.000 tot wel 22.000 kokospalmen. Van Senden begreep niet waarom de inwoners niet beter hun best deden meer te produceren; ze zouden het overschot kunnen verhandelen en bovendien zou dan de bevolking vanzelf toenemen, wat weer een hogere productie met zich zou meebrengen.

De onbezaaide rijstvelden, waterregulatie en gebrekkige beplanting met vruchtbomen zijn onderwerpen die steeds terugkomen. Herhaaldelijk wees Van Senden de wannia die met hem meereisde daarop, en maande hem 'tot het beeter gebruik maaken van het geen de natuur hem en zijn volk zo mildelijk schonk'. Alles zag hij in termen van exploitatie: rivieren waren

met relatief veel lokale macht. De titel 'modliaar' verwijst eveneens naar de functie van hoofdman, deze titel werd ook elders op het eiland gebruikt door de Nederlanders.

⁹ Het bijhouden van bevolkingsregisters in het zuidwesten en Jaffna had een lange traditie in de centra van de koloniale macht op Ceylon, en was door de Nederlanders overgenomen van de Portugezen.

waterwegen of energieverstrekkingen voor de watermolens, het land was bestemd voor rijst en vruchtbomen, de riviergrond voor de productie van bakstenen en dakpannen. Wilde buffels waren geschikt als trekdier om het land te bewerken, wilde olifanten konden worden gevangen en naar India verhandeld. Ook probeerde de koloniale ambtenaar diverse keren zijn eigen technologische kennis over te brengen op de bevolking, zoals met de pijp- en damconstructie in Moedoer.¹⁰

Van Senden had een uitermate utilitaire mentaliteit ten aanzien van de natuur en hij raakte keer op keer teleurgesteld in de staat van de landbouw en de inzet van de bevolking. Soms werd hij echter aangenaam verrast, bijvoorbeeld toen hij op zaterdag 10 juni het dorpje Pattianoette, met dertien inwoners, aandeed: 'hier is een kleine pagood die niets bijzonders heeft dan de Bramineeschen priester die een liefhebber van pooten en planten zijnde, eene gedeelten van de leedige plaats welke gewoonlijk bij de pagooden is, met limoenboomen en andere vruchtboomen beplant heeft.'¹¹ Van Senden vond dit zo leuk dat hij de man beloofde om hem zaden en pitten van andere 'vruchtbomen' toe te sturen om zo zijn boomgaard uit te breiden.

Van Senden lette niet alleen op de landbouw, maar ook op de begaanbaarheid van de wegen en rivieren. Hij werd geconfronteerd met de beperkingen die de natuur de mens oplegt en hij klaagde er veel over. Reizen deed hij 's ochtends vroeg, in de namiddag of soms zelfs 's nachts, vanwege de hitte. Hij trof de rivieren af en toe onbevaarbaar aan, omdat de rivierbedding opgedroogd of juist dichtgegroeid met mangrove was. Ook paden naar bepaalde bestemmingen bleken volstrekt onbegaanbaar en 'voor niemand dan boschmensen gemaakt'.¹² De olifanten vormden een obstakel, zoals tijdens zijn tocht door Tamblegam. Ze versperden in grote getale de weg in het bos en boezemden een deel van zijn gevolg angst in.¹³ Alleen

¹⁰ Een ander voorbeeld komt uit zijn beschrijving van Oemenagere, een nederzetting met veertien volwassen mannen. Daar besloot hij de mensen uit te leggen hoe ze zelf een simpele eg konden maken en gebruiken. Het omploegen van de grond zou minder buffels vereisen en bovendien minder tijd en mankracht kosten. Het dorp zou zo een surplus kunnen produceren, waarvan de opbrengst na verkoop ten goede zou komen aan de lokale bevolking. SLNA 1/2792, folio 5.

¹¹ SLNA 1/2792, folio 22. Met Braminees bedoelde hij iemand van de brahmaanse kaste. Hindoeïstische priesters waren altijd van deze kaste. Met Pagood wordt tempel bedoeld.

¹² SLNA 1/2792, zondag 11 juni, folio 23.

¹³ SLNA 1/2792, folio 23: 'mijne laskorijns op het gezigt van den eersten oliphant zig reeds regts en links zoodanig in 't bosch geworpen hadden, dat zij alle, door de doornen gekwetst er uijtkwamen.' Laskorijnen waren inheemse soldaten. Deze werden normaal gesproken niet

door geweerschoten konden de olifanten verjaagd worden. Daar kwam nog eens bij dat Van Senden gedurende de hele reis eigenlijk een beetje ziek was: zijn vingers waren gevoelloos en hij had zo nu en dan zo'n last van zijn zenuwen dat hij niet door kon reizen.¹⁴ In Koetjaar en Tanglebam had hij 's nachts erg veel last van muskieten.

In het verslag sprak hij desondanks regelmatig met grote waardering over de natuurlijke omgeving, bijvoorbeeld de vlakte nabij het dorpje Koojkoederipoe. Op kleine heuvels waren dorpen gebouwd en de vlakte werd gebruikt voor rijstteelt:

Ider deesen eijlanden of aanhoogtens is als met een pluim van kokusboomen bedekt en de schakering van het ligtgroen der velden die niet afgemaaid zijn, het hooijgeel dier geenen die hunnen bewerken reeds voldaan hebben, en het donkergroen der boomen, roemd een dier vertooningen, die ons, gelijk in alles, de meerderheid der natuur boven de kunst vertoond.¹⁵

Het is typerend voor Van Sendens instelling: hij neemt het woord natuur in de mond, terwijl het niet over de woeste jungle, maar juist over het in cultuur gebrachte landschap gaat.

De onbedwingbare natuur

Het interessante aan de reisbeschrijving is dat Van Senden niet alleen zijn eigen observaties opschrijft, maar ook de reactie van de inwoners op zijn suggesties weergeeft. Toen Van Senden in het dorp Moedoer voorstelde dat ieder meer zou moeten produceren dan hij voor zichzelf nodig had kreeg hij als antwoord dat

ingezet voor militaire doeleinden, maar wel voor de bescherming van de ambtenaren, als gerechtsbodes et cetera.

¹⁴ Bijvoorbeeld op 18 mei, '...Schoon mijn onpasselijkheid voortduurede en mij voornamelijk door swakheid in de beenen en een volkoomene verdooving in de toppen der vingers zeer sterk kwelde...'; SLNA 1/2792, folio 3.

¹⁵ SLNA 1/2792, folio 19.

door de voor eenige jaaren geheerste buikloop en kinderziekte het land ontvolkt was (...) en elk der weijnig overgebleevene niet meer bebouwen dan hij in een jaar noodig had.¹⁶

Uit de antwoorden van de dorpelingen op zijn suggesties blijkt dat het bestaan van de dorpelingen door een aantal natuurlijke factoren fundamenteel onzeker was. Zij zagen daardoor het nut niet in van het uitbreiden van de landbouwproductie. Het gebied werd namelijk geteisterd door wilde dieren, in het bijzonder door de hordes olifanten die de velden vernietigden, panters en beren die de dorpen en bossen onveilig maakten. Het klimaat zat eveneens tegen: in het regenseizoen konden overstromingen de oogst verpesten, maar ook te lange periodes van droogte hadden een desastreus effect op de oogst. Tot slot waren in de voorgaande periode veel mensen gestorven aan ziektes. Opmerkelijk genoeg schenkt Van Senden nauwelijks aandacht aan deze ziektes en volksverhuizingen. Blijkbaar oogden de mensen op het moment dat hij er rondreisde redelijk gezond.

Hij stuitte vaak op een groot wantrouwen van de inwoners ten aanzien van hemzelf als blanke vertegenwoordiger van de Nederlandse regering. Soms sloegen de inwoners van de dorpen bij het horen van zijn komst op de vlucht. Ze waren bang door Van Senden als slaaf te worden meegenomen, of opgegeten te worden door zijn Maleise soldaten. Van Senden deed dit af als onzin en probeerde hun vertrouwen te winnen door hen te wijzen op het doel van zijn reis en door nuttige aanwijzingen te geven, extra zaaigoed te verstrekken en uitstel van belastingen te beloven. Toch werkte dat lang niet altijd, zoals zijn bijeenkomst met de mannen van het dorp Elendetorre laat zien. Daar legde Van Senden uit hoe een vruchtboom het best kon worden geplant. Hij vroeg vervolgens aan de bevolking of zij direct tot bomen planten zouden overgaan als hij voor zaden of spruiten zou zorgen:

Na lang prevelen trad een stok oud man die weinig hoop had van de vrugten te eten, voor en zijde met een laggend gezicht: waarom zouden wij die moeite doen, onze grootvaders en vaders hebben het nooit gedaan. Het geen door allen beaamd werd.¹⁷

¹⁶ SLNA 1/2792, folio 2.

¹⁷ SLNA 1/2792, folio 7.

Deze laksheid was volgens Van Senden de meest kwalijke eigenschap van de inwoners en dat moest veranderen.

Van Senden portretteerde de inheemse bevolking overigens niet alleen als inert, maar ook als een simpel en angstig volk. Deze karaktereigenschappen kwamen sterk naar voren in de volksverhalen die hij optekende. Van Senden was vooral geïnteresseerd in vertellingen die te maken hadden met de markante ruïnes van bouwwerken die hij onderweg tegenkwam. In Tamblegam kwam hij bijvoorbeeld langs een rivier met daarin een aantal rechtopstaande pilaren. De lokale bevolking geloofde dat die daar waren neergezet door een mythische wassersvrouw.¹⁸ Deze vrouw dook telkens op in lokale verhalen die de herkomst van grote ruïnes verklaarden.¹⁹ Van Senden concludeerde echter dat de zuilen onderdeel waren geweest van een brug, waarvan het bovenste gedeelte verloren was gegaan.

Hoewel Van Senden soms wat smalend doet over de volksverhalen, was zijn belangstelling oprecht. De meeste aandacht besteedde hij aan de verhalen over het waterreservoir van Kantelai. De bevolking bleek namelijk heel bang te zijn voor het reservoir:

(...) 'smorgens 10 minuten over half 5 uren vertrok ik van Kooij Koedieroepoe na het berugte en door geen Mallabaren zonder schrik genoemd wordende Kandelaaij. Alles was aangewend om het mij te beletten; waerschouwingen, vermaeningen en het geen het ergste was; aanhaalingen van een meenigte voorbeelden, die ik wist maar al te waarachtig te zijn, van nieuwsgierigen, die kort na de bezoeking gestorven of nimmer van kweijnende ziekten hersteld waaren, dog niets hielp; het nut van de Kandalaaijsche tank, voor den landbouw van de provintsie Tamblegammo was te gewigtig, dan dat ik dit beroemde werk niet met eigen oogen zoude gaan zien. – Voor den berugten duijvel Poedem, die als dienaar van den koning Kollekooten de beschoeijing van den tank in zes dagen gemaakt

¹⁸ Met wassersvrouw wordt bedoeld een vrouw van de kaste van wassers.

¹⁹ SLNA 1/2792, folio 22-23. Zie ook andere verhalen op folio 21: 'van deese wassersvrouw worden zoo veel wonderlijke dingen verhaald, dat ik gelast heb er een verzameling van te maeken, te meer ik reeds verscheijde wonderstukken gezien heb, die haar toegschreeven worden.' Van Senden verzamelde overigens niet alleen de verhalen over de wassersvrouw, hij had ook uit de oude boeken van de tempel van Tamblegam een afschrift gekregen van alle informatie die zij over het reservoir van Kantelai hadden, en die stukken had hij naar Jaffnapatnam gestuurd om te laten vertalen.

heefd en de zelve als nog moet bewaeren, was ik niet bang, dog wel voor de papjes en kookzeltjes der bij geloovigen...²⁰

Vanwege de sterke weerzin van de bevolking besloot hij voor zijn bezoek toestemming te vragen aan de 'heijdensche priester'. Hij legde de bevolking voor dat hij hun waarschuwingen zeker serieus nam, maar dat hij desondanks het bouwwerk wilde aanschouwen 'gelijk ik dagt, door menschen gemaakt, schoon zij het de geesten toeschreeven'. Hij zou zich evenwel zeer respectvol gedragen en hoopte dat de inwoners hem zouden vergezellen om daar getuige van te zijn.²¹

Ondanks alle waarschuwingen bezocht Van Senden het reservoir en hij was overduidelijk zeer onder de indruk van het enorme bouwwerk. Hij liet bovendien aan zijn medereizigers zien dat het irrigatiereservoir weer gebruiksklaar kon worden gemaakt door een paar kleine handelingen, zoals het weghalen van modder in de leidingen. Hij beval de hoofdman die meegekomen was, dat in de toekomst het reservoir elk jaar in de droge tijd moest worden schoongemaakt door alle inwoners samen. Degenen die niet meewerkten zouden het water van het reservoir niet mogen gebruiken voor de irrigatie van hun velden.²²

De passage over het reservoir van Kantelai is essentieel om het verschil in opvatting tussen Van Senden en de inwoners te begrijpen. Van Senden zet zichzelf neer als alwetende, rationele Europeaan, in scherp contrast met de primitieve en bijgelovige inheemse bevolking. Uit het feit dat de inwoners een bouwwerk als het waterreservoir van Kantelai toeschreven aan duivels, blijkt hun angstige en primitieve aard en hun onmacht om de natuur te bedwingen en aan te passen aan hun behoeftes. De resten van tempels, bruggen en de waterreservoirs duiden op een hoge beschaving, een veel intensiever gebruik van de grond in het verleden, en een grotere bevolkingsdichtheid. Dit rijke verleden sprak zeer tot de verbeelding van Van Senden en sterkte hem in het geloof dat de hele regio opnieuw welvarend kon worden. Niet toevallig legde hij in zijn plannen van aanpak grote nadruk op de beschaving van de bevolking.

²⁰ SLNA 1/2792, folio 20, donderdag 8 juni.

²¹ SLNA 1/2972, folio 21.

²² Ibidem, folio 22.

Fig. 2: Het waterreservoir van Kantelai. Omdat het erg droog was toen de foto genomen werd, is de stenen dam goed zichtbaar, normaal gesproken staat deze onder water. Foto's en informatie bij alle afbeeldingen: Timmo Gaasbeek.

Fig. 3: Deze antieke sluis van Kantelai hebben ze gevonden toen de dam in de jaren 1950 werd opgeknapt. Hij staat nu op de dam als monument.

Beschaving als wondermiddel

Naast de ter plaatse geboden suggesties ter verbetering van de landbouw, formuleerde Van Senden ook een algemenere beschouwing over de exploitatie van het land. Volgens hem konden drie factoren bijdragen aan de verbetering daarvan. Ten eerste moest het gebied weer dichtbevolkt raken. Wanneer de Compagnie de juiste voorwaarden zou bieden, zouden mensen uit Zuid-India zich in het gebied kunnen vestigen, of Maleisische soldaten die net uit dienst waren getreden of eventueel zelfs Chinezen. Het was echter belangrijker dat de huidige inwoners simpelweg meer kinderen kregen en daartoe zou meer economische zekerheid nodig zijn.

Dit houdt verband met de tweede en de derde factor. Van Senden vond namelijk aan de ene kant dat de aard van de mensen moest veranderen. Ze moesten actiever en ondernemender worden. Aan de andere kant was hij van mening dat de Compagnie moest investeren in werktuigen en zaaigoed voor ieder dorp en een aantal jaar geen belasting moest heffen, zodat de bevolking de ruimte zou krijgen om de landbouwproductie te verhogen. Ten slotte stelde hij dat het goed zou zijn als elke provincie een blank hoofd als opzichter zou hebben. Dit kon natuurlijk niet van de ene op de andere dag, niet alleen omdat de Compagnie daar eigenlijk geen geld voor had, maar ook vanwege de angst van de inwoners voor de blanken. Voor Kattoekolom gold bovendien dat de inwoners te zeer gehecht waren aan hun eigen hoofdman en dat zij daarom het gezag van een Europese resident waarschijnlijk niet zouden aanvaarden. Hij realiseerde zich echter dat de Compagnie waarschijnlijk niet bereid was op grote schaal te investeren en ook dat de kansen van een succesvolle kolonisatie door buitenstaanders klein waren.

Van Senden verwachtte daarom het meeste te bereiken door de instelling van de inwoners te veranderen en eigenlijk is de hele tekst doordrongen van dit idee. Niet voor niets haalde hij met plezier het verhaal aan van de wasser die een verstopping van het reservoir van Tanglebammo, veroorzaakt door een grote vis in de pijpleiding, probeerde te verhelpen en daarbij om het leven kwam. 'Om de eer van het mensdom wenschte ik het geval als waaragtig te kunnen boekstaven, het op een steen te laten uitsnijden in verschillende talen en er onder aan te schrijven met Gulde letteren Welk een man! Welk een vader! doch voor al welk een meede

burger!²³ Dit verhaal was volgens Van Senden een verheffend voorbeeld voor de inwoners.

Illustrerend voor deze mentaliteit is ook de opmerking die hij maakte tijdens zijn verblijf in het Koetjaarse dorpje Niellepalle. Van Senden beklagde zich daar over het gebrek aan kennis. Kinderen zouden moeten leren lezen en schrijven, zei hij tegen de wannia, anders blijven ze maar op het niveau van dieren steken:

dat zoo lang hij [de Wannij] als regent en vader van zijn volk niet voor de opvoeding der kinderen zorge, hij nimmer hoopen konden gezag over de menschen te voeren, dog dat het slegts menschen in gedaente en domme botte gediertens in der daed zouden blijven, aan wien nimmer enige lust tot het verbeeteren hunner staat en gevolgelijk die van het land hunner inwooning zoude kunnen inboezemen.²⁴

Dit beeld van de natuurlijke mens in tegenstelling tot de beschaafde mens komt vaker terug in de tekst.²⁵ De inwoners konden het best tot beschaving worden gebracht door goede voorbeelden, opvoeding en scholing, te beginnen bij de kinderen, want die waren nog een onbeschreven blad. Hen moest al van jongs af aan geleerd worden om een actief leven te hebben door ze al vroeg aan het werk te zetten en tegelijkertijd naar school te

²³ SLNA 1/2972, folio 24, woensdag 14 juni. Omdat deze man een vrouw en kinderen had, stelde hij dat zijn vrouw en kinderen het recht zouden hebben op het land waarop de delen van zijn lichaam terecht zouden komen. 'Zijn lands lieden namen het beding aan en den braven Tangleammer wierd, zijn vaderland gered hebbende, het slagtoffer zijner grootmoedigheid; hij wierd door den sterken drang van water tusschen de klippen vermorseld en de deelen van zijn lichaam kwamen op verscheijde plaatsen aandrijven, die ook werkelijk aan zijn vrouw en kinderen toegewezen wierden, dog deze om het gemak wille, liever alles bij een willende hebben, verzogt en verkreegen het veld, waar op / zeeker, wijl die het werktuig der openening van de tang gevoerd had/ den regter arm aangedreeven was en zoo veel velden rondom dit, als er stukken van zijn lighaam gevonden wierden.' Van Senden benadrukt dat hij niet zeker is of het verhaal helemaal waar is, maar het schijnt zo te zijn dat de oudere inwoners de nakomelingen van de wasser nog gekend hebben, maar nu is er niemand van zijn afkomst meer over.

²⁴ SLNA 1/2792, folio 9, donderdag 25 mei.

²⁵ Herhaaldelijk maakte hij opmerkingen als 'De aard der ingezeetenen is die, welke het naast aan dien der woestheid komt' (folio 14) of hij heeft het over inwoners die 'buijten de gedaente en spraek niets menschelijks vertoonden' (folio 23, 11 juli).

sturen.²⁶ De beste leerlingen zouden met geschenken moeten worden beloond voor hun prestaties en vervolgens als volwassenen de hoogste posities in het inheemse bestuur moeten innemen. Beschaving zou status met zich meebrengen en goede voorbeelden zouden vanzelf navolging vinden.²⁷ Het is een optimistisch beeld, want ieder mens, hoe dicht het ook bij de natuur stond, had volgens Van Senden potentie tot beschaving.

Beschaving, ontwikkeling en exploitatie

Van Sendens schets van de inheemse bevolking van het achterland van Trincomale sluit bijna perfect aan bij contemporaine ideeën over de verschillende samenlevingen in de wereld en de vooruitgang van de mensheid, die in Europa tijdens de Verlichting waren ontwikkeld. Verlichte denkers gebruikten niet-Europese samenlevingen in eerste instantie als middel om gebreken in de eigen samenleving te bekritisieren.²⁸ Later, in de tweede helft van de achttiende eeuw maakte deze discussie plaats voor nieuwe theorieën over de ontwikkeling van de mensheid. Het idee dat de mensheid zich ontwikkelde via bepaalde gedefinieerde fases vond een steeds bredere steun. De gestaag groeiende kennis van de niet-Europese wereld hielp de Europese filosofen om levende voorbeelden te vinden voor elk van deze fases. Het laagste stadium was dat van de natuurlijke mens; de Australische Aborigines werden vaak als voorbeeld hiervan genoemd. Het hoogste en best ontwikkelde stadium vonden de filosofen in hun eigen, West-Europese samenlevingen.

Deze visie op de wereld was tegen het einde van de achttiende eeuw gemeengoed geworden onder Nederlanders en andere West-Europeanen.

²⁶ SLNA 1/2792, folio 15.

²⁷ SLNA 1/2792, folio 15: 'Den inlander eens bij ondervinding hebbende, hoe een grotere werkzaamheid hem niet alleen aanzien maar ook een aangename overvloed bezorgde zoude zich van alle moogelijke middelen bedienen om bejide te vermeerderen en dus zijn zoonen niet meer tot hun vijftiende of sestiende jaar te laten loopen, zonder ander werk te verrigten dan 'savonds de geesten van den vader vast te binden en 'smorgens weder los te maken.'

²⁸ Angelie Sens, *'Mensap, beiden, slaaf.'* Nederlandse visies op de wereld rond 1800 (Meppel 2001). Angelie Sens 'Dutch debates on overseas man and his world, 1770-1820' in: Bob Moore and Henk van Nierop ed., *Colonial empires compared, Britain and the Netherlands 1750-1850* (Aldershot 2003) 77-97. P.J. Marshall and Glyndwr Williams, *The great map of mankind. Perceptions of New Worlds in the age of Enlightenment* (Cambridge Mass. 1982). Zie ook de inleiding in: G.J. Schutte, *De Nederlandse patriotten en de koloniën. Een onderzoek naar hun denkbeelden en optreden 1770-1800* (Dissertatie Universiteit Utrecht 1974) 1-23.

Het versterkte het gevoel van Europese superioriteit, maar legde tegelijkertijd een morele verantwoordelijkheid bij de Europeanen, die moeilijk te rijmen was met de koloniale praktijk in de West en de Oost.²⁹ Abbé Raynal, een van de invloedrijkste schrijvers over kolonialisme in deze tijd had dan ook een ambigue houding ten aanzien van koloniën. Eigenlijk vond hij dat de Europeanen hun wil niet mochten opleggen aan de oorspronkelijke bewoners in de onderworpen gebieden. Aan de andere kant benadrukte hij dat de koloniale overheerser in elk geval de taak had het land en haar inwoners tenminste zover mogelijk te ontwikkelen. Net als de Franse Physiocraten verbond hij vooruitgang met de ontwikkeling van de landbouw.³⁰

Het is opmerkelijk dat Van Senden, die daadwerkelijk in contact kwam met de inlandse samenleving op Ceylon, het Europese beeld van de niet-Europese mens bevestigde, terwijl dat beeld in Europa was ontwikkeld, gebaseerd op reisbeschrijvingen en niet op persoonlijke ervaringen. Het werpt ook vragen op over de waarde van Van Sendens verslag. Uiteraard werden zijn observaties mede bepaald door zijn wereldbeeld, maar de vraag is in hoeverre hij zich daar bewust van was. Hield hij rekening met de toekomstige lezers van het verslag, de gouverneur van Ceylon en de Hoge Regering in Batavia? Vond hij het nodig zijn ideeën over het gebied in een Westers verlichte mal te gieten en zo de lezers van zijn superioriteit te overtuigen? Of had hij zich het verlichte gedachtegoed zo eigen gemaakt dat hij het werkelijk bevestigd zag in de gebieden waar hij doorheen trok?

Deze vragen zijn lastig te beantwoorden. In elk geval was Van Senden niet de enige die dergelijke denkbeelden tentoonspreidde. Zijn tijdgenoot Thomas Nagel deed dat ook, en zelfs nog wat explicieter, in zijn beschrijving van de Vanni, in het noorden van Ceylon.³¹ De koloniale ambtenaren zetten het verschil in beschaving tussen henzelf en de lokale bevolking misschien wat sterk aan, maar hun rapportages zullen toch voor

²⁹ Sens, *Mensaap Heiden Slaaf*, 129-135 en Marshall, *Great map of mankind*, 128-155, 299-305.

³⁰ Abbé Raynal publiceerde zijn invloedrijke *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes* voor het eerst in Amsterdam in 1770, later volgde meerdere drukken en aangepaste versies; Schutte, *De Nederlandse patriotten en de koloniën*, 2-10. Zie voor een uitgebreide analyse van Raynal's werk, het aandeel van Diderot en zijn antikolonialisme: Sankar Muthu, *Enlightenment against empire* (Princeton 2003) 72-122.

³¹ NA, Hoge Regering te Batavia, 585: 'Memorie over den staat der wannijsche landen door Thomas Nagel, 23 mei 1793'. Over de verschillende stappen in de ontwikkeling van de mens en de bewoners van de Vanni als 'natuurlijke mens', zie: 4, 12, 13, 16, 19.

het beoogde lezerspubliek geloofwaardig moeten zijn geweest. Dit soort documenten werd immers niet geschreven voor een publiek in Europa, maar voor de hoogste VOC-ambtenaren die er hun beleid op moesten kunnen baseren. Uiteraard wisten mannen als Van Senden en Nagel dat de gouverneur en waarschijnlijk ook leden van de regering in Batavia hun stukken zouden lezen. Het kon dan met het oog op de carrièremogelijkheden binnen de VOC geen kwaad zichzelf in een goed daglicht te stellen. Het beeld dat Van Senden schetste van de inwoners moet dus aannemelijk geweest zijn voor zijn tijdgenoten op Ceylon en elders in Azië.

Terug naar de beschaving die Van Senden als sleutel tot de vooruitgang beschouwde. Op een bepaalde manier had Van Senden een simplistische maar ook positieve instelling, en onthulde hij een oprecht geloof in de maakbaarheid van de samenleving. Hij wekte bovendien de indruk heel betrokken en begaan te zijn met het lot van de inheemse bevolking. Aan het eind van het verslag richtte hij zich tot de gouverneur, en vroeg hem zo veel mogelijk te doen om de situatie in Trincomale te verbeteren. Hij sprak bovendien de hoop uit dat zijn adviezen niet alleen zouden bijdragen tot de verbetering van de landbouw en ‘de zeeden der inwoonderen’, maar toch ook dat het ‘tot het geluk van eenen enkelden swarten’ zou kunnen leiden.³² Hoe valt deze empathie te rijmen met de koloniale transitie, die zo specifiek was gericht op exploitatie van het land en haar inwoners, en waar aan het begin van dit stuk naar verwezen wordt?

De moreel-ideologische component die in Van Sendens reisverslag naar voren komt, moet niet als drijfveer, maar eerder als voorwendsel voor de toenemende koloniale exploitatie gezien worden. Van Senden en zijn tijdgenoten waren van mening dat de ontwikkeling van de bevolking en de natuur ook in het belang was van de koloniale overheid, omdat het vanzelf zou leiden tot de gewenste verhoging van de belastinginkomsten. In zekere zin gaven invloedrijke auteurs als Raynal mensen als Van de Graaff en Van Senden een morele motivatie om hun koloniale macht uit te breiden en dit resulteerde in een, in elk geval op papier, relatief humanitair koloniaal beleid.³³ Dit beleid, waarvan de praktische uitvoering nog altijd zeer duister

³² SLNA 1/2792, folio 31, 21 juni.

³³ Schutte, *De Nederlandse patriotten en de koloniën*, 5-8. Jacob Burnand, die tussen 1785 en 1794 hoofd van Batticaloa was, verwijst naar Raynal: Jacob Burnand, ‘Fragments on Ceylon’, *Asiatic journal* 65, Vol. XI (1821) 554. Het was oorspronkelijk door hem in het Frans opgesteld in 1809 (Fragments sur l’état du Ceylon). Ook Pieter Sluijsken verwijst naar Raynal in een opstel dat hij schreef voor Van Braam, waarvan een incomplete kopie bewaard is

en slecht bestudeerd is, moet in elk geval niet verward worden met een louter onzelfzuchtig beleid.³⁴

Fig. 4: De plek waar Van Senden de steen met de drietand vond heet nu Agasthiyar Stabanam. De steen is er niet meer, maar de resten van het oude tempeltje nog wel (zie foto). Er staat nu een ijzeren drietand op het veldje voor de tempel, naast de antieke trapleu-ningen. Het is een bedevaartsplaats, er wordt gezegd dat de kluizenaar en wijze Agastiyar er heeft gewoond.

gebleven in het Den Haag: NA, Collectie van Braam, 115, 30/12 1785: 'Den grooten Venalon, in zijne Telemachus, den cardinaal Alberonie, in zijn testament politique en d'abt Reijnaal, in zijne histoire politique en Philosopique bewijzen ons alle, dat het de pligt is van alle regenten, om hunne ondergeschikte aan te moedigen, tot de commercie en den landbouw zij pretendeeren, dat deese twee takken, de bron des overvloeds in een land zijn zij zeggen al verder, door deese in vleer (bloei) te brengen, 't eenigste middel is, om een land magtig en bloeiend te maken, en wijsen al verder aan hoe noodzakelijk 't is, het volk door beloning daar toe te animeeren.'

³⁴ Hoe het precies gewaardeerd moet worden is nog onduidelijk. Van Goor benadrukt in 'From Company to state' toch het relatieve humanitaire karakter van het beleid op Java in deze periode, terwijl Van Niel in zijn studie naar de oostkust van Java tussen 1780 en 1830 in deze context tot de volgende stellige conclusie komt: 'The practice by the Europeans of consistently proclaiming concern with the interests of the common man in Java was in essence little more than a desire to change the existing Javanese cultural and political structure for a more European-like culture and structure. There is no reason to assume that this would have made the lot of the common man any better or any worse.'; Van Niel, *Java's Northeast Coast*, 326.

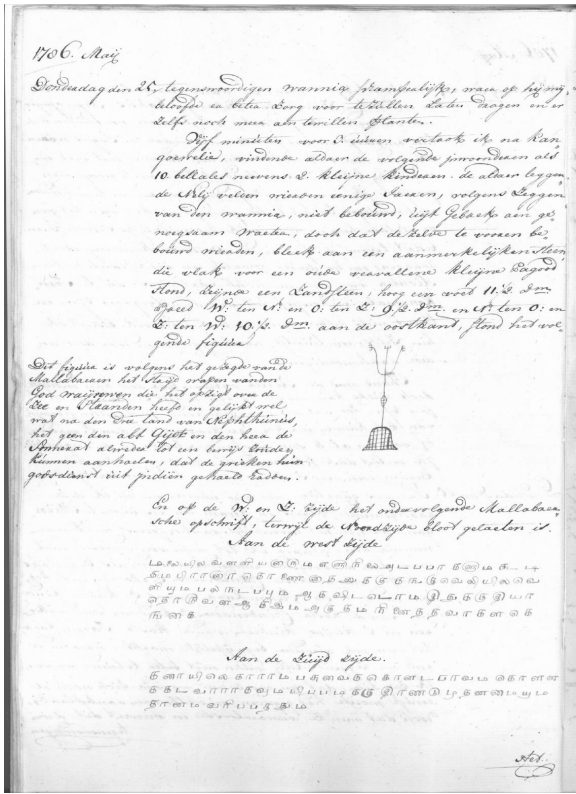

Fig. 5: Beschrijving van opmerkelijke objecten onderweg: in het dorpje Kangoewelie in Koetjaar ontdekte Van Senden nabij een vervallen tempeltje een steen met een inscriptie en de afbeelding van een drietand. Beide kopieerde hij in zijn dagboek (afbeelding links). De tekst liet hij vertalen en over de drietand merkte hij in de marge het volgende op over de drietand:

‘Dit figuur is volgens het gezegde van de mallabaaren het strijd wapen van den god Wajirewen die het opzigt over de zee en stranden heeft en gelijk wel wat na den drietant van Nephtunus, het geen den abt Gijok en den heer de Sonnerat alweeder tot een bewijs zouden kunnen aanhaalen dat de grieken hun godsdienst uit Indien gehaald hadden.’

De drietand is, als strijdwapen van de god Shiva, een belangrijk hindoeïstisch symbool. Nationaal Archief, Collectie van Braam 199.

Nasleep: grenzen aan de beschaving

Van Senden maakte zijn reis in een tijd dat de Compagnie haar territoriale macht op het eiland uitbreidde in de hoop zo haar inkomsten te vergroten. Daartoe moest het land dat zij onder haar bewind had zo veel mogelijk in cultuur gebracht worden. Hij was zich hier zeer van bewust en alles wat hij onderweg tegenkwam benaderde hij als potentieel voor exploitatie. De natuur moest volgens hem de mens dienen en de natuurlijke obstakels die uitbreiding van de landbouw in de weg stonden konden overkomen worden. Van Senden had een absoluut geloof in het kunnen van de mens. De 'geavanceerde' technologische kennis die hij bezat droeg daar aan bij.

Het contrast tussen hemzelf en de inheemse bevolking was groot. Hij portretteerde hen als primitief en angstig en vergeleek ze regelmatig met de 'natuurlijke mens'. Hij zag in het bijzonder hun volksverhalen als uiting van hun primitiviteit en door die primitiviteit begrepen ze nog niet dat ze er beter van zouden worden als ze meer zouden produceren dan ze zelf nodig hadden. Hij wilde ze daarbij graag assisteren door werktuigen te leveren, maar zag het meeste heil in het beschaven van de inwoners: door middel van beschaving konden zij de weg naar moderniteit vinden en zouden ze op een moderne wijze het land kunnen exploiteren en voor de markt produceren. Dit beeld sloot aan bij het eigentijdse populaire Europese beeld van de niet-westerse mens en de verschillende fases in de ontwikkeling van de mens. Het was een positieve instelling die uitging van de maakbaarheid van de samenleving.

In de jaren na Van Sendens reis stegen de inkomsten van de belasting op de rijsttoogst aanzienlijk, van een gemiddelde van 2.000 naar 8.000 à 10.000 parra ongepelde rijst per jaar. Gouverneur Van de Graaff nam uiteindelijk de aanmerkingen van Van Senden over en plaatste residenten in Koetjaar en Tamblegam. Er zijn geen aanwijzingen dat de armlastige regering kostbare investeringen, als het aanleggen van watermolens en het verstrekken van gereedschap, gedaan heeft.³⁵ Waarschijnlijk is er wel

³⁵ NA, VOC 3842, Missive van Gouverneur en Raad aan de Hoge Regering te Batavia, 7/5 1790, folia 2554-2556 NA, Collectie Nederburgh 442, 'Memorie van overgave van Gouverneur van de Graaff', § 82-84. Nb.: 1 parra nelij (ongepelde rijst) = 28 pond nelij.

zaaigoed geleend, dat later na goede oogsten terugbetaald kon worden.³⁶ In 1792 werd het reservoir van Kantelai bovendien nog eens onderzocht door de militaire landmeter Struis en werden er plannen gemaakt tot restauratie van het reservoir.³⁷ Uiteindelijk is daar niets van terechtgekomen, omdat de Engelsen in juli 1795 eerst de baai van Trincomale veroverden en vervolgens het hele eiland. Van Senden heeft dit allemaal niet meer mee kunnen maken, want hij stierf in Trincomale in 1789.

De toename van de rijsttoegst in deze gebieden was overigens vrij gering vergeleken met Batticaloa en de Vanni. Daar stegen in de laatste tien jaar van de Nederlandse overheersing de belastinginkomsten op de oogst respectievelijk tot 60.000 en 40.000 parra. De groei zette bovendien niet door in het achterland van Trincomale. Ondanks verschillende pogingen van de Engelse regering om de situatie te verbeteren bleef het gebied tot in de twintigste eeuw dunbevolkt en voor een deel afhankelijk van de traditionele chena-cultuur.³⁸

We weten nu dat het gebied zeer ongezond was; ziektes als malaria en framboesia teisterden de regio en vanwege het gebrek aan kennis over deze ziektes was het tot aan de twintigste eeuw onmogelijk om het gebied werkelijk te ontwikkelen. Ook andere ziektes staken de kop op, zoals de kinderpokken, waarover in de achttiende eeuw vaak werd gerapporteerd. In het verslag van Van Senden kwamen ziektes wel een aantal keer ter sprake. Uit een paar passages blijkt dat er niet lang tevoren een epidemie was geweest waardoor het gebied ontvolkt was geraakt. Om wat voor epidemie het ging is onduidelijk. De buikloop waar Van Senden aan refereerde in zijn beschrijving van Moedoer wijst wellicht op dysenterie, maar daarnaast noemt hij ook een kinderziekte, die niet nader vastgesteld kan worden, ook al omdat kinderen meestal het zwaarst werden getroffen bij epidemieën.³⁹

³⁶ Dit gebeurde in elk geval wel in de Vanni en in Batticaloa, zie: NA, HR 585: 'Memorie over den staat der wannijsche landen' en SLNA 1/2711: 'Memorandum van Burnand voor Philippus Wambeek, 27 september 1794'.

³⁷ NA, comité tot de Oost-Indische handel/128: 'Missive van Gouverneur en Raad aan de Hoge Regering te Batavia', 21/7, 1794, folio 1132.

³⁸ Over de verbeteringen tussen 1806 en 1811 als gevolg van Engels beleid: Anthony Bertolacci, *A view of the agricultural, commercial and financial interests of Ceylon, 1817* (Colombo 1983; 1e editie London 1817) 180-181. Over aandacht voor dit gebied in de jaren 1850 en 1880 en mislukte pogingen tot het restaureren van Kantelai en plannen voor volksplantingen: De Silva, *A history of Sri Lanka*, 297-315.

³⁹ P.H., van der Burg, *Malaria en malaise. De VOC in Batavia in de achttiende eeuw* (Amsterdam 1994). 74. De sterfte van kinderen bij een malaria-epidemie kon oplopen tot vijftig procent. De overlevenden bouwden een resistentie op, mits zij met enige regelmaat opnieuw door de

Er bestaat helaas geen studie naar ziektes in het achttiende- en negentiende-eeuws Sri Lanka.⁴⁰

Opmerkelijk is dat Van Senden zelf nauwelijks op de ziektes inging. Blijkbaar zag hij ze niet als een structureel probleem. David Henley betoogt in zijn recente studie naar het verband tussen ecologische ontwikkeling, economie, politiek en demografie in Noord- en Centraal-Sulawesi onder meer dat historici de neiging hebben het belang van ziektes in de demografische geschiedenis van Zuidoost-Azië te onderschatten omdat de koloniale ambtenaren ongezonde gebieden vaak niet als zodanig herkenden. De volwassen leden van een populatie die eerder door een epidemie waren getroffen maakten immers juist een gezonde indruk op de reizende ambtenaar. Zo kan het dat gebieden die structureel ongezond waren, niet zo aangemerkt worden door de koloniale overheid, en dus ook niet zo herkend worden door historici. Dit kan ook verklaren waarom Van Senden niets opmerkte over de ongezonde leefomstandigheden in het gebied waar hij doorheen reisde.⁴¹

Tegelijkertijd kan het debilerend effect dat ziektes als malaria op een samenleving konden hebben, de inerte houding van de inheemse bevolking helpen verklaren. Er zijn redenen om aan te nemen dat met name in Tamblegam malaria een rol heeft gespeeld. De sleutel daarvoor zit in de volksverhalen over het reservoir van Kantelai, die we met de huidige medische kennis anders kunnen interpreteren dan een achttiende-eeuwse VOC-ambtenaar. De bevolking legde immers uit aan Van Senden dat

malariamug gestoken werden. David Henley, *Fertility, food, fever. Population, economy and environment in North and Central Sulawesi, 1600-1930* (Leiden 2005) 261-264. Ook Henley benadrukt de hoge kindersterfte bij epidemieën, met name in het geval van malaria, dysenterie en ziektes aan de luchtwegen. Degenen die dergelijke ziektes overleven maken een grote kans dit in hun volwassen leven ook te doen. In een gebied waar epidemieën regelmatig de kop opsteken zal het effect van de ziektes steeds weer het grootste zijn op de kinderen. Vandaar dat de benaming kinderziekte erg verwarrend is.

⁴⁰ Het meeste is bekend over de kinderpokken waarvan net als elders in Azië regelmatig epidemieën terugkeerden. Deze ziekte herkenden de Nederlanders en Engelsen wel en Van de Graaff begon met een vrijwillige inoculatie campagne in de jaren 1780. (Zie: SLNA 1/193, notulen van de politieke raad, 22/6 1786.) Na de ontdekking van de heilzamer koeienpokken vaccinatie begonnen de Engelsen vanaf 1802 met een grootschalige en succesvolle vaccinatie campagne. Dit zal in het Zuidwesten zeker bijgedragen hebben tot de enorme groei van de bevolking in de eerste vijftig jaar van Britse regering; C.R. de Silva, *Ceylon under the British occupation 1795-1833*, Vol.1 (1941; New Delhi 1995) 239.

⁴¹ David Henley, *Fertility, food, fever*. 250-287.

iedereen die naar het reservoir ging, ziek werd. Men schreef dit toe aan de duivel Poedem. Het is echter niet onwaarschijnlijk dat de malariamug toen al het zoete stilstaande water gebruikte als broedplaats. Sterker nog, er is wel gesuggereerd dat de neergang van de grote irrigatieculturen op Ceylon in de dertiende eeuw gerelateerd is aan de komst van de malariamug. De mug koloniseerde de waterreservoirs, waardoor het voor de bevolking onmogelijk werd ze nog langer te onderhouden.⁴²

Latere kennis van het gebied relativeert het beeld dat Van Senden schetste enigszins. Het blijkt dat Van Senden niet alle obstakels voor vooruitgang, zoals de malariamug, herkende. De volksverhalen hadden een waarschuwendende functie, maar noch Van Senden, noch de bevolking zelf kon dit verklaren. In elk geval kunnen we met de kennis die wij nu hebben vaststellen dat de achttiende-eeuwse West-Europese beschaving niet opgewassen was tegen alle uitdagingen van de natuur. Misschien had Van Senden toch beter moeten luisteren naar de adviezen van de inwoners van Tamblegam, maar zijn achttiende-eeuwse superioriteitsgevoel verhinderde dat. Ironisch genoeg stierf ook Van Senden al drie jaar na zijn bezoek aan Kantelai. Het is verleidelijk om te denken dat de malaria hem velde, of... misschien toch de duivel Poedem...

⁴² De Silva, *A history of Sri Lanka*, 83-84; en Henley, *Fertility, food, fever*, 268. Henley geeft hier een interessant voorbeeld van een gebied in de bergen van Centraal Sulawesi dat weliswaar zeer vruchtbaar was, maar waarvan door de lokale bevolking al in de zeventiende eeuw werd gezegd dat het bezeten was door kwade geesten omdat iedereen er ziek werd. Toen later in de negentiende eeuw de koloniale overheid groepen mensen naar dit gebied overplaatste, brak daar meteen een malaria-epidemie uit.